

FÁBIÁN MÁRTON

Önértékelés és identitástudat Babits Mihály korai költészetében

A keresés, önkeresés motívumai Babits ifjúkori műveiben

1909-ben jelent meg Babits első kötete, a *Levelek Irisz koszorújából*. A kötet gyűjteményes jellegű, mert Babits 1902–1903 óta írt verseit válogatta bele. Gyűjteményes jellegű abban az értelemben is, hogy egymástól eltérő, sokszínű arcát mutatja meg benne a költő. Ez a sokszínűség, többarcúság jelezhetné azt, hogy a szerző még kísérletezik, keresi az egyéniségéhez legjobban illő hangot, beszédmódot, stílust, s kötetében erről is „számot ad”. Lehetne ez a mintakövetés, mesterekhez, példaképekhez, stílusokhoz, értékekhez való igazodás, de, természetesen, a kiforrotlanság jele is. Adynak két kötete jelent meg az *Új versek* előtt, s hogy milyen élesen válhat el a szárnypróbálgatás költészete a vállalt művektől, ékesen bizonyítja, hogy Ady alig tíz-tizenkét verset vett be a kötetbe korábbi munkáiból. Az Ady–Kosztolányi ellentét háttérben is az a probléma állt, hogy Ady kemény hangú bírálatot írt Kosztolányi első kötetéről, melyből hiányolta az érett visszatekintésből következő szelektálást. Babits első kötete azonban, sokfélesége ellenére, gondos válogatás eredménye. A hátrahagyott versek közt számos művet találunk az 1909 előtti évekből, melyek nem kerültek be az első kötetbe. A kötet kiadását tehát megelőzte az értékelés, önértékelés, szelektáció. Nincs ez ellentmondásban a sokszínűséggel, hisz ennek ellenére egy beérkezett költő bemutatkozása is a kötet.

Öt-hat év viszonylag hosszú időnek számít egy költői pályán, ennyi idő eltelte után már ritkán beszélhetünk pályakezdekről. A huszonhat éves Babits sem pályakezdő költő kötete megjelenésekor, még ha kötete részben összefüggésbe is hozható az indulással. Minden bizonnyal más a magyarázata a sokféleségnek: tudatosságot, alkotói programot sejtet, amit a kötet címe fejez ki legékezebben. *Irisz* a görög mitológiában az istenek követe, az ezerszínű szivárvány istennője. A versek az istennő „ezerszínű” koszorújának levelei. Téma-, stílus- hangnem- és versformabeli sokszínűség az istennőhöz méltó vonás, s egyben az emberi lélek, az ember belső világának összetettségét, sokféleségét is jelképezi. Klasszicizmus, újklasszicizmus és modernség – szecesszió és impresszionizmus – szólal meg egyszerre e verseskötetben. Egy dolog azonban állandó: a minőség iránti elkötelezettség.

A keresés, önkeresés kérdése a legtöbb alkotó örök problematikája az ókortól napjainkig. Az irodalom számos nagy alakjának pályáját tagolják krízisek, alkotói vagy magánéleti válságok, s az ezekhez kapcsolódó, vagy ezek hatására bekövetkező változások, pályamódosítások, a korábbi stílus- és kifejezőmód változásai. Az egész költői életművét hat év alatt megteremtő Petőfi költészetét is jórészt eszerint tagolhatjuk. A robbanásszerű beérkezést, a *János vitéz* sikerét, szinte törvényszerűen követte a válság, az elbizonytalanodás, az útkeresés periódusa – a *Felbőke* ciklus –, a változás a stílusban, tematikában. Mintha Babits kötete azt is jelezné, hogy a költő még nem akarja a változást (nem találja még a „számára legmegfelelőbb hangot”),

megpróbálja „elodázni” a döntést, a kötet programjának megfelelően nem törekszik homogenitásra, sem esztétikai, sem filozófia, sem műfaji értelemben. Több, a kötetben szereplő vers jelzi azt, hogy Babits költői pályájának első szakasza tájékoztató, útkeresés, kísérletezés, mely olykor gyötrelmes, keserves is a költő számára. Ezt elsősorban nem is a versek tanúsítják, hanem a barátokhoz, költőtársakhoz (Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső) ez idő tájt írt levelei. Mit jelent a sokféleség a hatások, minták szintjén?

Az első olvasás során is érzékelhető, kimutatható hatások közül kiemelkedik az antikvitás hatása. Babits kezdettől fogva vonzódott az ókor irodalmához, klasszika-filológiai tájékozottsága, tudása lenyűgöző, s ez a vonzódás megjelenik lírájában is. A kötetben szereplő versek közül az *In Horatium*, a *Himnusz Irishöz*, az *Óda a bűnhöz*, a *Hegeso sírja*, az *Aliscum éjbajú lánya* vagy *A lírikus epilógja* című művek tematikusan is az antikvitáshoz kötődnek, de más versekben is szerepelnek antikizáló-klasszicista motívumok. Ezek tehát azok a művek, melyek a klasszicizmus, újklasszicizmus körébe tartoznak. A legtöbb műre jellemző a gazdag mitológiai apparátus és a klasszikus antik versformák alkalmazása, de gyakori a szintén klasszikus forma a szonett is.

Más művekben a romantika hatásait véljük fölfedezni (*San Giorgio Maggiore*, *Recanati*, *Strófák a Wartburgi dalnokversenyből*, *Sírvers*, *Éjszaka*, *Zrínyi Velencében, Itália*). E művek egy részének alapélménye első olaszországi utazása. Fölfedezhető e művekben az idegen tájak iránti vonzódás, a halál-élmény, a töredékesség egyaránt. Romantika és impresszionizmus hatásáról beszélhetünk a *Messze, messze...*, a *Páris* vagy a kötet egyik kiemelkedő alkotása, a *Fekete ország* esetében. Ez utóbbi mű nyilvánvaló előzménye Babits Poe-élménye (*Arthur Gordon Pym*). Babits rajongott Poe költészetéért és elbeszéléseiért, nemcsak a híres *Holló* című verset fordította le tőle, de számos detektív-történetét, horror-történetét is.

A kísérletező, stíluspróbálgató kedv bizonyítékai a vágánsköltészet modorában írt *Golgotai ének*, vagy a népiesség nyomaikat tükröző *Turáni induló*, illetve *Vásár* című életkép. Egyes művekben a tájleíró költészet hagyományait eleveníti föl (*Messze, messze...*, *Páris*, *Itália*, *Aestati hiems*, *Szőlőhegy télen*, *Városvég*), de még szabadvers-szerű alkotás is szerepel a kötetben (*Mozgófénykép*).

A kötet nem kronologikus sorrendben tartalmazza a műveket, ugyanakkor Babits nem szerkeszti ciklusokba verseit, a kötet kompozíciós elvei azonban meghatározhatóak. A kötet elején két ars poetica szerepel (*In Horatium*, *Himnusz Irishöz*), e műveket követik az elvágyódás versei (például *Messze, messze...*, *Páris*). A következő témakör a történelmi, művelődéstörténeti múlt (például *Hegeso sírja*, *Aliscum éjbajú lánya*). E témához kötődnek az itáliai utazás élményének versei is. Az utolsó tágabb témakör a városok világa (*Régi szálloda*, *Városvég*, *A világosság udvara*), melyet a már említett *Fekete ország* zár le. Ezek a leíró, illetve életképi versek komor hangulatú művek, a *Városvég* című alkotásban József Attila „tájainak” (*Külvárosi éj*, *A város pere-mén*) előképe jelenik meg. A kötetet végül a kötetben szereplő versek közül legkorábban keletkezett mű, *A lírikus epilógja* zárja. Ez a kötetzáró ars poetica a nyitó verssel együtt mintegy keretbe foglalja a kötetet. A címben szereplő „lírától idegen” fogalom mintha mégis azt jelezné, hogy ha a kötetben szereplő versek ezt nem is

tanúsítják, maga a kötet határpont, az alkotói szándék egyértelmű: maga a kötet zár le egy korszakot.

Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy a sokszínűség, a stílusokkal, formákkal, hangnemekkel való kísérletezés egy, a pályáját komolyan vevő, a művészetet mind esztétikai, mind filozófiai szempontból végiggondolni szándékozó, a folyamatosan a minőségre törekvő költő „küzdeme” a „teljesség” eléréseért. Nem öncélú próbálkozások, nem játékos utánzások vagy alázatos tanítványi követések ezek a művek, hanem az ars poeticákban megfogalmazott okok és célok, végső soron a művészi önkeresés, identitáskeresés alkotásai. Világ- és önszemlélet, a személyes és alkotói-művészi szabadság útjai, keretei és korlátai azok, melyek Babitsot életének, pályájának e szakaszán foglalkoztatták, s melynek „lenyomatait” a kötetben szereplő versek.

Kötetkezdő és kötetzáró ars poetica (In Horatium, A lírikus epilógja)

Az *In Horatium* című vers 1904 júniusában született Szekszárdon. Az antikvitás költészetéért lelkesedő Babits természetesen az Aranykor költőóriását, Horatiust szólítja és szólaltatja meg versében. Az *In Horatium* cím jelentése kettős. Egyszerre jelenti a tisztelet megnyilvánulását (Horatiusra, Horatius modorában) és a szembenállást (Horatius ellen), de a vers értelmezésében mindkét jelentést figyelembe kell venni. Az első négy sor szó szerinti fordítás. Horatius ódái harmadik könyvének első versének első négy sorával indítja Babits a maga művét. A Horatius-sorok beépítése a versbe inkább tűnik az arisztokratikus gőg megnyilvánulásának, mint tiszteletadásnak, hódolatnak.

*Gyülöllek: távol légy, alacsony tömeg!
ne rezgents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, műzsák
papja, erős fiatal fiúknak.¹*

A latin költőóriás, *Horatius noster* műve mégiscsak minta is: Babits megtartja az alkaioszi óda metrumát, bár nem bontja versszakokra művét, a tördelés jelzi a szakaszhatárokat. A forma azonban „csak” forma (*mérték*), a vers beszélője nem tudja elfogadni a mester életelvét, mintha csak a „külsőségekben” tartaná követendőnek, az ideál ellen lázad, nem fogadja el. A lázadó, perlekedő attitűdből következik a középút elvetése, s az arany középszer eszményével a mértéktelenség, a soha-megnem-elégedés eszménye állítódik szembe. Az idézett verssorok eredetileg a kultikus szertartások nyitányára utalnak, azt a tiltást fogalmazzák meg, hogy a be nem avatottak távozzanak a szertartás helyéről. Az áttett jelentés hasonló tiltás: a be nem avatott (értsd: az irodalomhoz nem értő) személyeket igyekeznek távol tartani az irodalom, a művészet titkos misztériumától.

Az ódákban hagyományosnak tekinthető istenek megszólítása helyett Babits verse rejtett titokzatos erőket szólít meg, a természet erőit (tűz és víz: cigány ködök,

¹ A verseket a következő kiadásból idézem: *BABITS Mihály összegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 1997³.

fürge, fehér habok, láng, hullám). A nyitó versszakot követő hat strófa himnikus szárnyalása azonban nem csupán a természet erőinek dicsőítése, hanem filozófiai gondolatok kifejezésére szolgáló rész is. Babitsot kora ifjúságától elsősorban filozófiai problémák, az élet–halál, a megismerés, a kifejezhetőség, az objektum–szubjektum viszonyának kérdései foglalkoztatták, s a szöveg visszatérő sorai – „Minden e földön, minden a föld fölött /folytonfolyású [...]” – is e kérdéskörhöz tartozik. Az e sorokhoz kapcsolódó motívumok térnek vissza, például az *Esti kérdés* című költeményben is. A vers kulcsa pedig a Hérakleitoszt idéző dialektika gondolata: „nem lépsz be kétszer egy patakba”. A mondat a Kr. e. 6–5. században élt görög filozófus egyik leghíresebb töredéke. Lényege a folyamatos mozgás, az állandó változás. Hérakleitosz minden dolgok őselemének (arkhé) a tüzet tartotta, mely a természet örök körforgásának, változásának alapja: „A halál a tűzből vizet szerez, a vízből földet”. Ehhez a gondolathoz kötődnek Babits versének motívumai:

A láng is hullám. Szüntelenül lobog
főnix-világunk. Így nem is él soha,
mi soha meg nem halt. Halálnak
köszönöd életedet, fü és vad!

A vers beszélője, Hérakleitosz nyomán, a változás szükségessége mellett foglal állást. A hagyománnyal ellentétes mondandót (Horatius ellen) a hagyomány útján (Horatius modorában) mondja ki a költő. Így lehet a horatiusi „aranyos középszert” kifejező forma (alkaioszi strófa) „a soha-meg-nem-elégedés” gondolatának kifejező kerete. Babits ars poeticája egyértelmű, s egy másik filozófus – Arthur Schopenhauer – szemléletéből – szabad akarat – táplálkozik:

s szabad szolgáljuk, állj akarattal a
rejtett erőkhöz, melyek változás
százsínű, soha el nem kapcsolt
kúsza kerek koszorúját fonják.

A költészet egyetlen lehetséges módja a folytonos megújulás. Az ódát lezáró három Strófa mintegy összefoglalja és kinyilatkoztatja a meglelt költői programot. A változatlanúság, az állandóság jelenti tehát a legnagyobb veszélyt, ezért szükséges a meg nem elégedés folytonos kifejezése, hangsúlyozása.

A kötetnyitó vershez hasonlóan a kötet záró darabja is ezt szólaltatja meg. A vers kulcsfontosságú a költő egész életműve szempontjából is. Babits költészetének középpontjában nem a lírai én áll, már pályája elején a tárgyiasságra törekszik. Az egész verseskötetre jellemző a formai igényesség, a klasszicizáló hajlam. Ennek bizonyítékai, jelei a klasszikus időmértékes verselés vagy a szonett műforma. Ez utóbbit példázza *A lírikus epilógia* című vers is. A költemény műfaja elégia. A cím némileg ellentmondásos. Az epilógus az epika tárgykörébe tartozó fogalom, jelentése utóhang, zárlat, befejezés. Utalásos cím, hisz a Babits által kedvelt Arany János egyik öregkori művének címére – *Epilógus* – utal, ugyanakkor értelmező jellegű is. Mint a kötet utolsó darabja értelemszerűen befejezés, zárlat, de egyben szimbolikus tartalmú, a „hagyományos” lírától való eltávolodás kifejezője is.

A versben a petrarcai szonett hagyományait követve (rímképlet abab, abab, cde, cde) az ellentét a legfőbb tartalmi, mondatbeli és formaalkotó elv. Négy versszak, négy mondat, melyekben az ellentéteesség, a szembeállítás a fő mozzanat (az első három szakasz kulcsszava a „de” ellentétes kötőszó). A művészi kommunikáció nehézségeivel viaskodó költői én ki akar lépni az első személyűségből, menekülni próbál az alanyiságból: az alany – tárgy, az én – nem én ellentéte a vágy és a megvalósulás ellentéte. A megismerés korlátaival szembenéző lírai én paradox módon maga közli kételyét a kifejezhetőséggel kapcsolatban. Ugyanakkor megfogalmazza a világ megismerhetőségének lehetetlenségét is. A világ és az én azonossága a megismerhetőség korlátja: az én önmagát nem képes kívülről szemlélni, noha ez a szándék hatja át. Ugyanakkor a vers a modern magányélmény és az intellektuális magány kifejeződése is, s mint ilyen, természetesen individualista jellegű. A vers zárata látzólag pesszimista, valójában azonban épp individualista szemlélete miatt szemben is áll azzal, bár mindenképpen tragikus. A beszélő helyzetének végletességét érzékelteik e sorok:

*a mindenséget vágyom versbe venni,
[...]
jaj én vagyok az ómega s az alfa.*

A nyitó és záró vers több szempontból is összekapcsolódik egymással. Összeköti a két alkotást műfaj (ars poetica), téma (önkeresés, önmeghatározás), kötetbeni funkció (keret). Ugyanakkor egyértelmű, hogy a két vers helye adott, egymással nem felcserélhető. Az *In Horatium* az akarat, a lendület, a hit, a megtalált út verse. A cél a „rejtett erők” szolgálata, az eredmény a szabadság, szabad akarat („szabad szolgáljuk”). Az *In Horatium* optimizmust sejtet, erőt sugároz, s részben szemben áll a schopenhaueri pesszimista világszemlélettel. E pesszimizmus azonban meghatározza *A lírikus epilógja* gondolatmenetét. Hit és vágy, erő és akarat, szándék és cél újból és újból megkérdőjeleződik. Az individuum és a világ viszonyrendszere bonyolultabb, összetettebb, a soha-meg-nem-elégedés lendületes, erőből duzzadó hetykesége helyébe a csalódottság, a bizonytalanság kerül. A tehetetlenség, az akaratvesztés, a *Vanitatum vanitas*-szemlélet az én elbizonytalanodását eredményezik. Önmagába, képességeibe vetett hitének gyengülése és a törekvések értelmében való kételkedés szinte tragikussá teszi helyzetét (legalábbis tragikusan éli meg). A világegész megismerhetősége lehetetlennek tűnik, de legfőbb akadálya valójában maga, az önmagánál tovább nem jutó individuum:

Én maradok: magam számára börtön

A két mű problematikája azonos, de bennük kétféle válasz születik a felmerülő kérdésekre. Az eltérő válaszok pedig lehetőséget teremtenek arra, hogy a művek önmagukon túlmutatva nyerjék el helyüket a verseskötetben. Az időben korábban keletkezett (s a kötetben szereplő művek közt legkorábbi!) mű így válhat kötetzáró, s az egész kötetet értelmező, s az alkotó saját, költészetről vallott nézeteinek ars poeticájává.